

*Publicationes Universitatis Miskolcensis
Sectio Juridica et Politica, Tomus XXXV (2017), pp. 311–324.*

AZ ATOMENERGIA JOGI SZABÁLYOZÁSA A FELELŐSSÉGI KÉRDÉSEK TÜKRÉBEN*

KOCSIS BIANKA ENIKŐ**–SZILÁGYI JÁNOS EDE***

A tanulmány célja a nukleáris jog egy kisebb, lehatárolt területének, konkrétan az atomkárok kapcsán felmerülő felelősségi kérdéseknek az ismertetése. Ennek során törekszünk a terület magyar, illetve nemzetközi szabályozásának összehasonlító elemzésére, kiemelve a legfontosabb, legproblematikusabb pontokat. A tanulmány éppen ezért kiemelten foglalkozik az atomkár fogalmával, a felelősség telepítésének kérdésével, valamint a kárfelelősségi rendszer limitált voltából eredő problémákkal (valamint az ezekkel kapcsolatos esetleges megoldásokkal).

Kulcsszavak: atomenergia, atomkár, kárfelelősség, Bécsi Egyezmény

The aim of this essay is to present a small, determined area of Nuclear Law, namely the questions of liability related to nuclear damage. For this reason, we intend to compare the Hungarian and the international regulations of this area, with a special view to the most important elements, which are problematic. Therefore this essay emphasizes the definition of nuclear damage, the questions of assignment of liability, furthermore the problems arisen from the limited feature of the nuclear liability regime (and the possible solutions of them).

Keywords: nuclear energy, nuclear damage, liability, Vienna Convention

BEVEZETÉS

Jelen tanulmány az atomkárral kapcsolatos felelősségi szabályokat egy sajátosnak tekinthető ún. energiajogi megközelítésből kiindulva vizsgálja. Ebből kifolyólag, mielőtt részleteiben kitérnénk magának az atomkárnak a felelősségi szabályaira, indokoltnak tartjuk, hogy röviden vázoljuk az energiajog mibenlétét.

* Jelen tanulmány az Igazságügyi Minisztérium jogászképzés színvonalának emelését célzó programjai keretében valósult meg. A kézirat lezárásának határideje: 2017. III. 31.

** **Dr. Kocsis Bianka Enikő**
nappali tagozatos PhD-hallgató
Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Civilisztikai Tudományok Intézete
Munka- és Agrárjogi Intézeti Tanszék
3515 Miskolc-Egyetemváros
kocsis.bianka@uni-miskolc.hu

*** **Dr. habil. Szilágyi János Ede PhD**
egyetemi docens
Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Civilisztikai Tudományok Intézete
Munka- és Agrárjogi Intézeti Tanszék
3515 Miskolc-Egyetemváros
civdred@uni-miskolc.hu

Az energiajog meghatározása kapcsán kiindulásként *Bányai Orsolya* meghatározását idéznénk, aki szerint az energiajog „*valamennyi olyan nemzeti, európai és nemzetközi szintű jogi előírás, amely az energiaciklus egészére, vagy annak valamely szakaszára vonatkozik. Az energiaciklus az Energia Charta Egyezmény 19. cikk (3) bekezdése szerint a teljes energialánc, beleértve a kutatáshoz, feltáráshoz, a kitermeléshez, az energia átalakításhoz, tároláshoz, szállításhoz, az energia különböző formában történő elosztásához és fogyasztásához, továbbá hulladék feldolgozásához és megsemmisítéséhez fűződő tevékenységet, valamint a káros környezeti hatások csökkentése céljából a leépítéshez, a leállításhoz vagy megszüntetéshez kapcsolódó tevékenységet.*”¹ A fogalom és az általa lefedett társadalmi viszonyok kapcsán megállapítható, hogy sem nemzetközi, sem uniós, sem pedig nemzeti szinten nem egyértelműen meghatározhatók az energiajog határai. Az energiajog köré számos nemzetközi egyezmény, uniós jogforrás és nemzeti jogszabály sorolható, továbbá vannak olyanok is, amelyek csak részben esnek a fenti fogalom körébe. Jó példa minderre a *bányászati jog*, amely jelentős átfedésben van az energiaciklussal, mégsem pusztán ezt rejti magában. Napjainkban hasonlóképpen nehéz meghúzni a határt az energiajog és olyan más jogterületek, jogágak között, mint a *környezetjog*, a *természeti erőforrások joga* vagy éppen az *agrárjog*, amelyek pontos lehatárolása és meghatározása ráadásul hasonlóképpen nehéz, mint az energiajogé. A környezetjog és az energiajog szoros kapcsolata vonatkozásában például *Fodor László* hívja fel a figyelmet arra, hogy mindez megalapozta egy önálló terület létrejöttét is a német szakirodalomban *környezeti energiajog* (Umweltenergierecht) néven.²

Ha tartalmában vizsgáljuk meg az energiajog területét, akkor megállapítható, hogy abban – az energiajog alapját képező – *magánjogi* társadalmi viszonyokat nagyban befolyásoló, jelentős számú *közjogi elemet* találunk, így például számos versenyjogi, fogyasztóvédelmi, vagy éppen – a magyar energiajog egyik nemzeti sajátosságát jelentő – szociális jogi előírást. Mindezek vonatkozásában pedig – amiként azt az energiajog fogalmánál említettük – *nemzetközi, európai, illetve nemzeti* szabályozási szinten is számos előírás van (természetesen az egyes szabályozási szinteken az egyes előírástípusok különböző módon, illetve mennyiségben kerülnek szabályozásra).

Ha megvizsgáljuk az *energetika egyes szakterületeit*, akkor megállapíthatjuk, hogy az azokra vonatkozó jogszabályok szabályozási területei között is lényeges eltérések lehetnek. Lényegében ez alapján juthatunk el az atomkár intézményéhez is, mivel az látható, hogy az *atomenergiára*³ *vonatkozó joganyag* (*atomenergia jog*,

¹ BÁNYAI Orsolya: *Energiajog az ökológiai fenntarthatóság szolgálatában*. DELA, Debrecen, 2014, 59. Az energiajog meghatározása kapcsán lásd még: LOVAS András: Az energiajog aktuális helyzete a jogrendszerbe. *Magyar Jog*, 58, 2011/4, 230–234.

² Az energiajog meghatározása kapcsán lásd még: FODOR László: *Klimavédelem az energiajogban – szabályozási modellek Németországból*. Wolters Kluwer, Budapest, 2014, 9–11.

³ Az atomenergia alkalmazása hazánkban stratégiai jelentőséggel bír az ország villamos energia ellátása szempontjából. Ennek kapcsán lásd bővebben: OLAJOS István–GONDA Éva: A villamosenergia és földgázszolgáltatás Magyarországon, különös tekintettel a

nukleárisenergia-jog vagy *nukleáris jog*) egyik sajátossága más energetikai ágazatok jogi szabályozásához képest, hogy a felelősségi viszonyok vonatkozásában egy sajátos jogintézményt, az atomkár intézményét alakította ki (amellett természetesen használja az adott jogrendszer felelősségi alakzatainak további, általánosabbnak tekintett intézményeit is, amelyeket más energetikai ágazatok is használnak). Az atomenergia-jognak mindezekén túl egyéb sajátos szabályozási kihívásoknak is meg kell fellelnie. Így például a – legszélesebb értelemben vett – biztonsági vagy hulladékkezelési problémáknak. Meglátásunk szerint, továbbá kifejezetten problémás terület jogi értelemben is az atomerőművek leszerelésének kérdése. Ezen problémakörre láthatunk példát mind az Egyesült Államokban,⁴ mind pedig a német atomstop⁵ kapcsán.

Jelen tanulmányunkban az atomkár intézményét annak felelősségi összefüggéseiben vizsgáljuk meg a továbbiakban.

1. AZ ATOMKÁR FOGALMA ÉS JOGI TERMÉSZETE

A hazai szabályozásban az atomkár fogalmát az atomenergiáról szóló 1996. évi CXVI. törvény⁶ 2. § 23. pontja adja meg. E meghatározás szerint atomkárnak minősül „az emberélet elvesztése, a személyek testi épsége és egészsége megsértése folytán keletkezett nem vagyoni sérelem, minden anyagi kár, az ezekkel együttesen jelentkező környezeti kár ésszerű mértékű helyreállításának költsége, valamint a nem vagyoni sérelem és a kár csökkentése vagy elhárítása érdekében ténylegesen végrehajtott, ésszerű és szükséges intézkedéssel kapcsolatosan felmerült költség, amennyiben azokat a nukleáris üzemanyag, a nukleáris létesítményben lévő radioaktív termék, hulladék vagy a nukleáris létesítményből származó, abból kiszállított, vagy oda küldött nukleáris anyag révén a nukleáris létesítményben vagy a szállítás során bekövetkezett rendkívüli esemény okozta”.

A fentiek alapján tehát megállapíthatjuk, hogy az Atv. egy rendkívül komplex fogalmat állított fel, amely magában foglalja a nukleáris tevékenységgel kapcsolatosan felmerülő rendkívüli esemény által okozott nem vagyoni sérelmeket, vagyoni károkat, környezeti károkat, valamint az ezek helyreállításával összefüggő indokolt költségeket.

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy e fogalom egyértelműen beilleszkedik a környezeti károk kontextusába. *Csák Csilla* szerint a károk meghatározása szempontjából az egyik legfontosabb kérdés a reparáció és annak érvényesülése. Így tehát a károk meghatározásánál alapvetően arra kell figyelemmel lennünk, hogy milyen jogi eszköz igénybevételével, és milyen jogalapon kerül sor az igényérvényesítésre, vagyis hogy (a) közjogi (büntető, közigazgatás), vagy (b) magánjogi

Magyar Telekom szolgáltatásaira. *Miskolci Egyetem Közleményei: Anyagmérnöki Tudományok*, 38 (2013) 1, 83–93.

⁴ SZILÁGYI János Ede: Az atomenergia szabályozása. In: *Környezetjog* (szerk.: SZILÁGYI János Ede), Novotni Kiadó, Miskolc, 2010, 194–197.

⁵ FODOR: i. m. 65–79.

⁶ A továbbiakban: Atv.

(polgári) aspektusból történik a közelítés.⁷ Míg az előbbi esetén a reparáció elve alapvetően helyreállítási kötelezettségként jelentkezik, addig a magánjogi környezeti károk esetén ennek alapvető formája inkább a kártalanítás.⁸ Ezek alapján úgy gondoljuk, hogy az atomkár ilyen szempontból kettős jellegű, hiszen a törvényi fogalom helyreállítási és kártérítési kötelezettséget⁹ egyaránt tartalmaz.

A fogalom komplexitása a hozzá kapcsolódó felelősségi alakzat szigorúságával összhangban áll. E szigorú felelősségi forma felállítása pedig a nukleáris tevékenység, illetve az annak során alkalmazott anyagok veszélyessége miatt szükséges. Az Atv. által felállított fogalom ennek megfelelően tartalmazza azon anyagok felsorolását is, amelyek révén tehát bekövetkezhet atomkár – ezek pedig a nukleáris üzemanyag, a nukleáris létesítményben lévő radioaktív termék, hulladék vagy a nukleáris létesítményből származó, abból kiszállított vagy oda küldött nukleáris anyag.

A definíció meghatározza a kár bekövetkeztének lehetséges helyét is, így a károkozó az atomkárokért való felelősséggel tartozik nemcsak a nukleáris létesítményekben keletkezett, de a felsorolt nukleáris, illetve radioaktív anyagok szállítása során előállt károk esetén is. Viszont azok a károk, amelyek magában (a) a nukleáris létesítmény állagában vagy olyan vagyonyban keletkeztek, amelyet e nukleáris létesítmény telephelyén a létesítménnyel kapcsolatban használnak, vagy szándékoznak használni, vagy (b) azon szállítóeszköz állagában keletkeztek, amelyben az adott nukleáris anyag a nukleáris baleset idején volt, nem tartoznak az atomkár fogalmába, és így az ezekért történő helytállás a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény¹⁰ szabályai szerint történik.¹¹

Az atomkár fontos fogalmi eleme továbbá a rendkívüli esemény bekövetkezése. Az Atv. konkrétan meghatározza azt is, hogy pontosan mit ért a rendkívüli esemény fogalma¹² alatt. Így tehát ekként minősül minden „az atomenergia alkalmazását szolgáló létesítményben, berendezésben, vagy radioaktív (nukleáris) anyaggal végzett tevékenység során – bármilyen okból – bekövetkező olyan esemény, amely a biztonságot kedvezőtlenül befolyásolhatja, és az emberek nem tervezett sugárterhelését, valamint a környezetbe radioaktív anyagok nem tervezett kibocsátását eredményezi vagy eredményezheti”.

⁷ CSÁK Csilla: *A környezetjogi felelősség magánjogi dogmatikája*. Miskolci Egyetem, Miskolc, 2012, 83.

⁸ CSÁK: i. m. 87.

⁹ Ahogyan arra Csák Csilla egy korábbi írásában felhívja a figyelmet, a kártalanítás fogalma és a kártérítés fogalma közötti elhatároló ismérv az, hogy míg az előbbire jogszerű károkozás révén kerül sor, addig ez utóbbi jogellenes károkozás esetén merülhet fel. Azonos azonban (és ez a fenti következtetés alapjául szolgál), hogy mindkettő a teljes kár megtérítésére irányul. Lásd: CSÁK Csilla–NAGY Zoltán–OLAJOS István–OROSZ Gábor–SZABÓ Ágnes–SZILÁGYI János Ede–TÖRÖK Géza: *Agrárjog. A magyar agrárjog fejlődése az EU keretei között*. Novotni Alapítvány, Miskolc, 2010, 72.

¹⁰ A továbbiakban: Ptk.

¹¹ Atv. 50. §

¹² Atv. 2. § 20. pont.

Amint azt a fenti definícióban láthattuk, az atomkár magában foglalja a nem vagyoni sérelem és a kár csökkentése vagy elhárítása érdekében ténylegesen végrehajtott, ésszerű és szükséges intézkedéssel kapcsolatosan felmerült költségeket is. A nukleáris balesetek¹³ egyik speciális jellemzője, hogy hatásuk azok bekövetkezése után több hullámban érzékelhető. Éppen ezért az ilyen típusú károk bekövetkezése után is van még lehetőség bizonyos szinten a károk csökkentésére megelőző, kár-csökkentő intézkedésekkel. Az atomkárokért való felelősség tehát ezen költségekre is kiterjed, viszont fontos kiemelni, hogy e körben csak a ténylegesen foganatosított intézkedések számolhatók el, és ezen belül is csak az olyan intézkedések költségei, amelyek megtétele indokolt és szükséges volt.¹⁴

Végezetül a definíció kapcsán mindenképpen szükséges annak kiemelése, hogy bár a jogszabály ehelyütt nem mondja ki *expressis verbis*, de ez a definíció is csak az atomenergia békés célú felhasználása során keletkező károkra alkalmazható. Nem értünk tehát egyet *Poczkodi Balázssal* abban, hogy az Atv. atomkárokra, illetve magára a nukleáris felelősségre vonatkozó szabályai a katonai nukleáris eszközök kapcsán bekövetkezett atomkárokra is alkalmazandók lennének. A szerző abból indul ki, hogy az Atv. definíciója szerint az atomkárt önmagában a nukleáris üzemanyag is okozhatja, függetlenül attól, hogy nukleáris létesítményben található-e, vagy azon kívül. Mivel pedig nukleáris üzemanyag a nukleáris reaktorok által meghajtott, illetve ilyeneket tartalmazó hajókon, repülőszerkezeteken is található, amelyek gyakorlatilag csak katonai eszközök lehetnek, ezért véleménye szerint az Atv. speciális atomkárfelelősségre vonatkozó szabályait ezek vonatkozásában is alkalmazni kell.¹⁵ Az Atv. viszont az 1. §-ban meghatározza saját hatályát, és kimondja, hogy az csak és kizárólag „az atomenergia békés célú alkalmazására” terjed ki. Tehát helytelen az a következtetés, hogy akár az említett definíció, illetve felelősségi szabályok, akár bármely más rendelkezése az Atv.-nek alkalmazható lenne az atomenergia katonai célú felhasználása kapcsán.

2. AZ ATOMKÁROKÉRT VALÓ FELELŐSSÉG JOGI SZABÁLYOZÁSA MAGYARORSZÁGON

Az atomkárok megtérítésének felelősségét az Atv. a nukleáris létesítmény engedélyesére telepíti. Ez egy objektív felelősség¹⁶, ami bár alapjaiban a Ptk.-ban szereplő veszélyes üzemi felelősségi alakzat jellemzőit hordozza magán (és az Atv.-ben

¹³ Az Atv. 2. § 24. pontja értelmében nukleáris balesetnek minősül „minden olyan rendkívüli esemény, amely atomkárt okoz.”

¹⁴ FÉZER Tamás: *A kártérítési jog magyarázata*. Complex Kiadó, Budapest, 2010, 220.

¹⁵ Vö. POCZKODI Balázs: Az atomkárokra vonatkozó szabályozás összevetése a veszélyes üzemi felelősség általános szabályaival. *Themis*, 2011/december, 126–127.

¹⁶ Az engedélyes felelőssége objektív voltának jelentőségét *Csák Csilla* és *Hornyák Zsófia* is kiemelték közös előadásukban: CSÁK Csilla–HORNYÁK Zsófia: A környezetjogi kárfelelősség elmélete és gyakorlati megoldásai c. előadása, *Új kihívások a XXI. század magánjogi felelősségében Konferencia*, Miskolc-Egyetemváros, 2016. november 11.

vannak is visszautalások e polgári jogi szabályozásra), azonban bizonyos vonatkozásaiban egy ennél szigorúbb felelősségi formáról beszélhetünk.

A felelősség objektív jellege azt jelenti, hogy az engedélyes mindenképpen köteles megtéríteni az ilyen jellegű károkat, kimentésre csak a törvényben meghatározott két szűk esetkörben van lehetősége: (a) ha az atomkár a nukleáris létesítmény tevékenységi körén kívül eső, elháríthatatlan külső ok (fegyveres összeütközés, háború, polgárháború, fegyveres felkelés, rendkívüli méretű természeti katasztrófa) által közvetlenül kiváltott nukleáris baleset következménye. (b) Ha az engedélyes bizonyítja, hogy az atomkár megtérítését követelő személyt ért atomkár részben vagy egészben az atomkár megtérítését követelő személy súlyosan gondatlan, vagy kifejezetten az atomkár előidézésére irányuló, szándékos és elháríthatatlan cselekvésének vagy mulasztásának a következménye.¹⁷ Egyebekben, a törvényben meghatározott e kivételektől eltekintve az atomkárokért való felelősség korlátozása vagy kizárása semmis.¹⁸ Ezen a ponton tehát máris egy olyan elemet láthatunk, amely szigorúbb a Ptk.-beli veszélyes üzemi felelősséghez képest. Hiszen ez utóbbi szerint az üzembentartó akkor mentesül a felelősség alól, (a) ha bizonyítja, hogy a kárt olyan elháríthatatlan ok idézte elő, amely a fokozott veszéllyel járó tevékenység körén kívül esik,¹⁹ illetve (b) nem kell megtérítenie a kárt annyiban, amennyiben az a károsult felróható magatartásából származott.²⁰ Látható tehát, hogy míg a polgári jogi szabályok alapján bármely tevékenységi körön kívül eső elháríthatatlan külső ok mentesüléshez vezet, addig atomkárok esetében ezen külső okok köre szűkebb, taxatív meg határozott. Ezek olyan kiváltó okok, amelyekért az engedélyes azért nem felel, mert ezek ellen a legnagyobb gondosság betartásával sem tud védekezni, hiszen ezek olyan kockázatok, amelyek szorosan véve nem kapcsolódnak a létesítmény működéséhez. (Az Atv. ezen rendelkezése teljesen összhangban áll azzal a megállapítással, amelyet Pusztahelyi Réka tett a veszélyes üzemi felelősség kapcsán, nevezetesen, hogy ebben az esetben nem a reparáció, hanem a prevenció elve érvényesül, és a fokozott veszélyhelyzettel szembeni fokozott védekezési lehetőség szabja meg a felelősség felső határát, amely a technika adott állásának szintjétől függ.²¹) Ezek egy része emberi tevékenységhez, közrehatáshoz köthető (fegyveres összeütközés, háború, polgárháború, fegyveres felkelés), másrészt pedig a rendkívüli méretű természeti katasztrófák tartoznak e körbe. Itt tehát az Atv. még a vis maior jellegű okok között is válogat, hiszen a természeti katasztrófa, mint kiváltó ok csak akkor vezet mentesüléshez, ha az rendkívüli méretű. E szabályozás ilyen szempontból bizonyos fokú könnyebbséget jelent a bírói jogalkalmazás számára, hiszen a taxáció miatt nincs szükség an-

¹⁷ Atv. 49. §.

¹⁸ Atv. 51. §.

¹⁹ Ptk. 6:535. § (1) bek.

²⁰ Ptk. 6:537. § (1) bek.

²¹ PUSZTAHELYI Réka: A veszélyes üzemi felelősség egyes kérdései az új Ptk. rendszerében. *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Juridica et Politica*, Tomus XXXIII, 2015, 309.

nak vizsgálatára, hogy mely ponttól minősül egy adott körülmény külsőnek és elháríthatatlannak. Nagyon fontos azonban, hogy e körülményeknek közvetlenül kell kiváltaniuk a nukleáris balesetet (pl. még ha háborús helyzet alakul is ki, de a nukleáris baleset a háború kiváltotta zavaros helyzetben csak az engedélyes figyelmenlensége miatt, és nem közvetlen támadás okán következik be, akkor a háborús helyzet nem mentesíti az engedélyest a felelősség alól).²² A második mentesülési ok kapcsán is egyféle szigorítás figyelhető meg, hiszen míg a Ptk. csak a károsult felróhatóságát²³ követeli meg (amely tehát enyhébb fokú gondatlan magatartás végett is megállapítható), addig az Atv. a károsult súlyosan gondatlan, vagy szándékos magatartását írja elő, illetve ehelyütt is rögzíti az elháríthatatlanság²⁴ követelményét. Nagyon fontos azonban megjegyezni (és ez mindkét törvény szabályozása kapcsán igaz), hogy ezen indok csak akkor vezet az engedélyes teljes mentesüléséhez, ha a kár bekövetkezte teljes egészében a károsult magatartásának köszönhető. Ha a károsult csak részben hatott közre, akkor az engedélyes is csak részben mentesül a felelősség alól, és kármegosztásnak lesz helye.²⁵

Az atomkárok megtérítésének mértékére, módjára, esedékességére a Ptk. szabályai irányadóak. Így tehát az emberélet elvesztése, továbbá a személyek testi épsége és egészsége megsértése folytán keletkezett nem vagyoni sérelem esetén a sérelemdíjra vonatkozó szabályokat kell alkalmazni. Minden egyéb esetben pedig a Ptk. szerződésen kívül okozott károk megtérítésére vonatkozó előírásait rendeli alkalmazni az Atv.²⁶

Habár az engedélyes kártérítési kötelezettsége objektív, abszolút jellegű, azonban mégis van két korlátja: (a) időben, és (b) összecszerűség tekintetében. Az időbeli korlátozottság azt jelenti, hogy az engedélyes csak az Atv.-ben meghatározott elévülési időn belül tartozik az atomkárokért helytállni. A törvény megállapít egy szubjektív és egy objektív elévülési időt is, amelyekben belül a károsultaknak lehetőségük van megtérítési igényüket érvényesíteni. A szubjektív elévülési idő ez esetben 3 év – ennek az időtartamnak a számítása attól a naptól kezdődik, amelyen az atomkár megtérítésére jogosult tudomást szerzett, vagy tudomást szerezhetett volna az atomkár bekövetkeztéről és az ezért felelős engedélyes személyéről. Az objektív elévülési időt viszont 10 évben határozza meg a jogszabály, amit a nukleá-

²² FÉZER: i. m. 221.

²³ A Ptk. 6:525. § (1) bekezdése szerint „A károsultat kármegelőzési, kárelhárítási és kár-
enyhítési kötelezettség terheli. Az e kötelezettségek felróható megszegése miatt kelet-
kezett kárt a károkozó nem köteles megtéríteni” valamint e törvény a veszélyes üzemi
felelősség kapcsán a 6:537. § (1) bekezdésében rögzíti, hogy „az üzembentartónak nem
kell megtérítenie a kárt annyiban, amennyiben az a károsult felróható magatartásából
származott.”

²⁴ Bár a Ptk. ez esetben nem mondja ki *expressis verbis* az elháríthatatlanság követelmé-
nyét, de a bírói gyakorlat szerint a polgári jogi szabályok körében is szükséges e körülmény
fennállása a veszélyes üzemi felelősség alóli mentesülés megállapításához. – Vö.:
PUSZTAHELYI: i. m. 323–324.

²⁵ FÉZER: i. m. 221–222.

²⁶ Atv. 48/A. § (2) bek.

ris baleset bekövetkeztének időpontjától rendel számítani, és amely határidő jogvesztő jellegű. Ezenfelül az Atv. rögzít még egy speciális elévülési szabályt is, ami arra vonatkozik, hogy lopott, elveszett, kidobott vagy elhagyott nukleáris anyag esetén az objektív elévülési idő ugyan alapvetően szintén 10 év (amit tehát a nukleáris baleset bekövetkeztének időpontjától kell számítani), azonban kitolható maximum 20 évre (amelynek számítása a felsorolt események bekövetkeztének időpontjától kezdődik). Az e határidő letelte pedig szintén jogvesztő jellegű.²⁷ Az összegszerűség kérdése már ennél bonyolultabb módon került szabályozásra a törvényben.²⁸ Kétlépcsős rendszer került felállításra, amelynek első fokaként tehát az atomkárok megtérítéséért az engedélyes felel egy meghatározott összegig, míg mögöttesen (szintén egy meghatározott összegig) a Magyar Állam tartozik helytállási kötelezettséggel. E felelősségi korlátozások mértéke²⁹ alapvetően a nukleáris létesítmény típusától függ, ami azt jelenti, hogy: (a) atomerőmű, atomfűtőmű és nukleáris üzemanyagot előállító, illetve feldolgozó létesítmény esetében az engedélyes felelőssége nukleáris balesetenként nem haladhatja meg a 100 millió SDR-t. (b) Egyéb nukleáris létesítményben, továbbá a nukleáris üzemanyag szállítása, illetve tárolása során keletkező atomkárok esetén az engedélyes felelőssége nem haladhatja meg nukleáris balesetenként az 5 millió SDR-t. Az ezen összegeket meghaladó atomkár megtérítésére pedig – ahogyan azt már korábban is említettük – az állam köteles, azonban szintén csak egy meghatározott összegig, konkrétan 300 millió SDR-ig.³⁰ Az ezt meghaladó károk megtérítésére azonban már sem az engedélyes, sem az állam nem kötelezhető, így ezek kockázatát a károsultak maguk viselik. *Fézer Tamás* nézete szerint ebből kifolyólag az Atv. e rendelkezése az atomkárokért való felelősséget részben az állampolgárookra telepíti.³¹ *Csák Csilla* szerint e szabályozás súlyos anomáliához vezet, amelyet a múltban bekövetkezett nemzetközi nukleáris balesetek alá is támasztottak – nevezetesen, hogy az ily módon felállított limitált kárfelelősségi rendszer okán a károsultak teljes kár megtérítésére való lehetősége megkérdőjelezhető.³² A magunk részéről ezzel a megállapítással kétségtelenül egyetértünk, azonban nem elhanyagolható az a szempont sem, hogy ezek a korlátozások egyben a nukleáris létesítmény továbbüzemelésének is egyfajta biztosítékai is lehetnek. Hiszen egy nagyobb méretű nukleáris baleset bekövetkezése esetén az engedélyesnek még e limitált kárfelelősségi rendszerben is hatalmas összegeket kell kifizetnie kártérítés címén, amely korlátozás, ha nem került volna bele a jogszabályba, ez akár a nukleáris létesítmény gazdasági ellehetet-

²⁷ Atv. 57. §.

²⁸ Ahogyan az a következő fejezetben kifejtésre kerül majd, e szabályozás háttérében nemzetközi dokumentumok állnak.

²⁹ Ez a mérték speciális elszámolási egységben lett meghatározva, ami az SDR. Ennek fogalmát az Atv. 2. § 25. pontja rögzíti: Special Drawing Rights (különleges lehívási jog) – a Nemzetközi Valuta Alap által meghatározott nemzetközi elszámolási egység.

³⁰ Atv. 52. § (1)–(2) bekezdések.

³¹ FÉZER: i. m. 223.

³² CSÁK: i. m. 38.

lenüléséhez is vezethetne, amely bizonyos esetben (pl. Magyarország esetében is) súlyos kihatással lenne az adott ország ellátásbiztonságára is.

Az atomkárok megtérítésének garanciájaként szolgál az Atv. azon rendelkezése, miszerint az engedélyes köteles az előző bekezdésben említett, rá vonatkozó kárfelelősségi összeg erejéig biztosításról vagy más pénzügyi fedezetről gondoskodni. Szintén ezt a célt szolgálja a törvény azon előírása, miszerint a biztosító vagy a pénzügyi fedezetet nyújtó szervezet nem szüntetheti meg, illetve nem függesztheti fel a biztosítást, illetve a pénzügyi fedezetet, kivéve, ha a felmondást vagy a felüggesztést legalább két hónappal megelőzően az engedélyesnek és az atomenergia-felügyeleti szervnek írásban bejelentette. Ha pedig a biztosítás vagy pénzügyi fedezet nukleáris anyagok szállítására vonatkozik, a szállítás időtartama alatt a biztosítás vagy a pénzügyi fedezet nem szüntethető meg, és nem függeszthető fel.³³

Az atomkár-felelősség kapcsán az egyetemlegesség kérdése is speciális szabályozás alá esik. Előfordulhat ugyanis, hogy az atomkár bekövetkezéséért egyidőben több engedélyes egyetemlegesen felelős. Ebben az esetben érvényesülnek viszont a fentebb ismertetett limitek az egyes engedélyesek feltétlen felelőségének teljes felső határa vonatkozásában is. Akkor is érvényesülnek ezek a szabályok, ha a rendkívüli esemény nukleáris anyagok szállítása során következik be, akár egy szállítási eszközben, akár szállítás közbeni tárolás során egy létesítményben, és az előidézett atomkárért több engedélyes felelős.³⁴

3. A NEMZETKÖZI HÁTTÉR

Az előző fejezetben ismertetett szabályok nem egyedi nemzeti jogalkotás termékei, ezek háttérében nemzetközi dokumentumok állnak.

Nemzetközi szinten a nukleáris kárfelelősségi rezsimet az alábbi dokumentumok alkotják: (a) A nukleáris energia területén harmadik személyek felé fennálló polgári jogi felelősségről szóló 1960. évi Párizsi Egyezmény³⁵ (valamint ehhez kapcsolódóan az 1963. évi Brüsszeli Kiegészítő Kompenzációról Szóló Egyezmény³⁶), (b) A nukleáris károkért való polgári jogi felelősségről szóló 1963. évi Bécsi Egyezmény³⁷ (valamint ehhez kapcsolódóan az 1997. évi módosító jegyzőkönyv), (c) A nukleáris károkért való polgári jogi felelősségről szóló 1963. évi Bécsi Egyezmény és a nukleáris energia területén harmadik személyek felé fennálló polgári jogi felelősségről szóló 1960. évi Párizsi Egyezmény végrehajtására vonatkozó 1988. évi közös jegyzőkönyv³⁸, (d) 1997. évi egyezmény³⁹ a nukleáris

³³ Atv. 54. § (1)–(3) bekezdések.

³⁴ Atv. 53. § (2)–(3) bekezdések.

³⁵ A továbbiakban: Párizsi Egyezmény.

³⁶ A továbbiakban: Brüsszeli Egyezmény.

³⁷ A továbbiakban: Bécsi Egyezmény.

³⁸ A továbbiakban: Közös Jegyzőkönyv.

³⁹ Habár később erről még lesz szó bővebben, helyütt elengedhetetlen annak megjegyzése, hogy ezt az egyezményt 1997 őszén ugyan elfogadták, azonban jelenleg még nem lépett hatályba.

károk kiegészítő kompenzációjáról⁴⁰. Ezek az egyezmények civil jogi alapokon nyugszanak, és előírásaik a következő elvek mentén lettek kialakítva: (a) a felelősség kizárólag a nukleáris létesítmények üzemeltetőjét terheli, (b) az üzemeltető abszolút felelőssége (felróhatóságra való tekintet nélkül), (c) a felelősségviselés összeghatárának korlátozottsága, (d) a felelősségviselés időbeli korlátozottsága (elévülési idő), (e) az üzemeltető kötelezettsége biztosítás, vagy más pénzügyi fedezet tartására felelősségének megfelelő összeghatárig, (f) azon szerződő fél bírósága jogosult eljárni az egyes ügyekben, amelynek területén a nukleáris baleset bekövetkezett, (g) tilos a károsultak diszkriminációja nemzetiségük, állandó lakhelyük vagy tartózkodási helyük alapján.⁴¹

A fent említett dokumentumok lényegében két kárfelelősségi rendszert körvonalaznak nemzetközi szinten. Az egyik a Párizsi Egyezmény, illetve az azt módosító Brüsszeli Egyezmény rendelkezései nyomán, míg a másik a Bécsi Egyezmény és az azt módosító 1997. évi jegyzőkönyv szabályai révén alakult ki.⁴² Az alábbi táblázat az egyezményekben részes államok bemutatását szolgálja (lásd az 1. táblázatot).

1. táblázat
A Bécsi és Párizsi Egyezmények részes államai

	Csatlakozott	Ratifikálta
Bécsi Egyezmény	Örményország, Bolívia, Brazília, Bulgária, Kamerun, Csehország, Észtország, Magyarország, Jordánia, Kazahsztán, Lettország, Litvánia, Mauritius, Mexikó, Niger, Nigéria, Peru, Lengyelország, Moldova, Románia, Saint Vincent és a Grenadine-szigetek, Szaúd-Arábia, Szenegál, Szlovákia, Trinidad és Tobago, Ukrajna, Uruguay	Argentína, Fehéroroszország, Bosznia-Hercegovina, Chile, Horvátország, Kuba, Egyiptom, Libanon, Montenegro, Fülöp-szigetek, Oroszország, Szerbia, Macedónia
Párizsi Egyezmény	Ausztria, Finnország, Luxemburg, Szlovénia	Belgium, Dánia, Franciaország, Németország, Görögország, Olaszország, Hollandia, Norvégia, Portugália, Spanyolország, Svédország, Svájc, Törökország, Egyesült Királyság

(saját táblázat – forrásokat lásd a következő oldalon)

⁴⁰ A továbbiakban: Kiegészítő Kompenzációról Szóló Egyezmény.

⁴¹ *Vienna Convention on Civil Liability for Nuclear Damage*, <https://www.iaea.org/publications/documents/conventions/vienna-convention-on-civil-liability-for-nuclear-damage> (letöltés ideje: 2017. április 16.).

⁴² A két egyezmény számos hasonló, illetve jónéhány eltérő rendelkezést is tartalmaz. Ezek részletes ismertetésétől azonban figyelemmel a terjedelmi korlátokra most eltekintünk. Ennek részletesebb ismertetését lásd: KECSKÉS Gábor: A nukleáris károkért való felelősség az 1960-as Párizsi és az 1963-as Bécsi Egyezmények alapján. In: *Nukleáris jog a 21. század első évtizedeiben* (szerk.: LAMM Vanda), Complex Kiadó, Budapest, 2013, 9–19.

(A táblázat az alábbi források adatainak felhasználásával készült: *Paris Convention on Nuclear Third Party Liability, Latest status of ratifications or accessions*, <https://www.oecd-nea.org/law/paris-convention-ratification.html> (letöltés ideje: 2016. november 10.);

Vienna Convention on Civil Liability for Nuclear Damage, https://www.iaea.org/Publications/Documents/Conventions/liability_status.pdf (letöltés ideje: 2016. november 10.)

A fent említett dokumentumok közül tehát hazánk a Bécsi Egyezményhez⁴³, valamint a Bécsi és Párizsi Egyezményeket összekötő Közös Jegyzőkönyvhöz⁴⁴ csatlakozott. Éppen ezért a hazai nukleáris kárfelelősségi szabályozás hátterében e nemzetközi dokumentumok rendelkezései állnak. Erre az összefüggésre az Atv. indoklása is kifejezetten felhívja a figyelmet.⁴⁵ Azonban a terjedelmi korlátok miatt ehelyütt most eltekintünk e nemzetközi szerződések előírásainak átfogó elemzésétől, és csak azokat a rendelkezéseket emeljük ki, amelyek kiemelt jelentőséggel bírnak a hazai szabályozást illetően.

Először is egy látszólagos fogalmi összeütközésre utalnánk. Az előző fejezetben már említésre került, hogy a magyar szabályozás szerint az atomkárokért való felelősség főszabályként a nukleáris létesítmény engedélyesét terheli. A Bécsi Egyezmény II. cikkének 1. pontja szerint viszont ez a felelősség a nukleáris létesítmény üzemeltetőjét terheli. Ez tehát első pillantásra két külön fogalomnak tűnik, azonban mivel a nukleáris létesítmény engedélyese az, aki üzemelteti magát a létesítményt, illetve ő jogosult az azzal kapcsolatos döntések meghozatalára⁴⁶, ezért a magyar szabályozásban szereplő engedélyes fogalma végül is beleesik a Bécsi Egyezményben használatos üzemeltető kategóriájába, így tehát megállapíthatjuk, hogy az Atv. e rendelkezése összhangban áll a nemzetközi szabályozással.

Egy másik fontos kérdés az üzemeltető felelősségének felső összeghatára. E vonatkozásban a nemzetközi szabályozás sem egységes olyan szempontból, hogy a Bécsi és a Párizsi Egyezmények eltérő limiteket állapítanak meg. A Párizsi Egyezmény eredeti szövege az üzemeltető felelősségének minimális és maximális összegét is meghatározza: 5 millió–15 millió SDR terjedelemben. Azonban már az Egyezmény hatályba lépését megelőzően nyilvánvaló vált, hogy a 15 millió SDR rendkívül alacsony tétel, ezért született meg 1963-ban a már említett Brüsszeli Egyezmény (amit azóta többször is módosítottak – legutóbbi módosítása 2004-ben történt, azonban még nem lépett hatályba), és amely egy bonyolult, háromszintű kártérítési alapsztruktúrát rögzít: (a) 5 millió SDR – ezt a minimum összeget a kamatok és költségek integrálásával kell számítani, és a nukleáris létesítmény helye szerinti államnak kell biztosítania, elsősorban biztosítás vagy más pénzügyi fedezet révén. (b) 5 millió–175 millió SDR összegű kár esetén a kártérítést már állami alapból kell finanszírozni a nukleáris létesítmény helye szerinti államnak. (c) 175 millió–300 millió SDR mérté-

⁴³ Magyarországon kihirdetve a 24/1990. (II. 7.) MT rendelet által.

⁴⁴ Magyarországon kihirdetve a 130/1992. (IX. 3.) Korm. rendelet által.

⁴⁵ 1996. évi CXVI. törvény indoklása,

<https://uj.jogtar.hu/#doc/db/4/id/99600116.TVI/ts/10000101/>

(letöltés ideje: 2017. április 16.).

⁴⁶ Vö.: FÉZER: i. m. 221.

kü kár esetén pedig az egyezményben részes felek által létrehozott összeadott közpénzekből történik a finanszírozás.⁴⁷ A Bécsi Egyezmény ezzel szemben eltérő módszert alkalmaz a kártérítési összeg limitálására, ugyanis csak az üzemeltető felelősségének minimális összegét határozza meg, amely az eredeti szöveg szerint 5 millió USA dollár. Azonban az 1997-es jegyzőkönyv ezen egyezmény tekintetében is módosításokat vezetett be, ugyanis megemelte a kártérítési összeget. Eszerint nukleáris balesetenként az üzemeltető felelőssége (a) nem lehet kevesebb 300 millió SDR-nél, vagy (2) 150 millió SDR-nél (viszont ha egy állam ezt a szabályozási megoldást választja, a 150 millió és 300 millió SDR közötti különbséget az állam által létrehozott közpénzből fizetik meg), vagy (3) nem lehet kevesebb 100 millió SDR-nél a jegyzőkönyv hatálybalépését követő 15 éves átmeneti időszakban azzal, hogy később csökkenthető ez az összeg, de akkor az előírt összeg és a 100 millió SDR közti különbséget az állam közpénzekből finanszírozza. Mindkét megoldás esetén igaz, hogy a szerződésben részes államok saját belső jogukban határozhatják meg a kártérítés összegszerű határát, az egyezmények ennek úgymond csak a kereteit adják meg. Ebből kifolyólag az államok által meghatározott kártérítési összeghatárok tekintetében jelentős különbségek mutatkoznak.⁴⁸

Az Atomenergia Ügynökség és az OECD már az 1960-as évek óta foglalkozik a két kárfelelősségi rendszer közelítésével. Ennek főbb oka, hogy a két egyezmény által létrehozott kárfelelősségi rendszer egymástól függetlenül működik, és mindkét rendszer csak az adott egyezményben részes államok területén bekövetkezett károkért biztosít kártalanítást. E közelítéssel tehát a nemzetközi közösség főbb céljai a következők: (a) lehetővé tegyék, hogy a határokon átnyúló károk esetén, ha a nukleáris baleset az egyik egyezményben részes állam területén következik be, akkor a másik egyezményhez tartozó állam károsultjai is jogosultak legyenek kártérítésre; (b) kiküszöböljék azokat az eseteket, amikor egy és ugyanazon káresemény miatt szükségessé válik mindkét egyezmény alkalmazása. A kapcsolat létrehozására alapvetően két megoldás került szóba: (a) a két egyezmény egy okmányra történő felváltása; (b) a két egyezmény egyidejű létezése mellett valamiféle szerződéses kapcsolat létesítése a két okmányban részes államok között – (b/1) a Párizsi Egyezmény részes államai ratifikálják a Bécsi Egyezményt; (b/2) mindkét egyezményhez 1-1 azonos szövegű jegyzőkönyv csatolása, vagy pedig egy közös jegyzőkönyv révén. Végül ez utóbbi megoldás tűnt a legalkalmasabbnak, így született meg 1989-ben a Közös Jegyzőkönyv, ami aztán 1992-ben lépett hatályba, és amelyet egyébként hazánk is ratifikált.⁴⁹ A Közös Jegyzőkönyvre önállóan nem állapítható nukleáris kárigény, ez a szerződés valójában a Bécsi és a Párizsi Egyezmények rendszerének kiegészítéseként jött létre. E dokumentum lényege, hogy kiterjeszti az engedélyesek felelősségét a másik egyezmény rendszerében

⁴⁷ KECSKÉS: i. m. 12–13.

⁴⁸ KECSKÉS: i. m. 12–15.

⁴⁹ LAMM Vanda: A nukleáris kárfelelősségi rendszerek harmonizálása – Kísérletek egységes nukleáris kárfelelősségi szabályok létrehozására. In: *Nukleáris jog a 21. század első évtizedeiben* (szerk.: LAMM Vanda), Complex Kiadó, Budapest, 2013, 21–22.

részes államokban bekövetkező nukleáris károokra is. Az engedélyesek egyébként mindig azon szabályok szerint felelnek, amely egyezménynek a létesítmény helye szerinti állam részese, illetve egy és ugyanazon nukleáris balesetre csak az egyik szerződés rendelkezései alkalmazhatók. Ez viszont egyenlőtlenséget okoz a két egyezményben részes államok között. A Bécsi Egyezmény részesei ugyanis „jobban járnak”, hiszen ha egy baleset bekövetkezése esetén a Párizsi Egyezmény alapján lesz kártérítési igényük, nagyobb kártérítési összeg áll majd a rendelkezésükre. Ezt a helyzetet a Párizsi Egyezmény részesei úgy orvosolták, hogy egy másik szerződéshez (az 1960-as egyezményt módosító 2004-es jegyzőkönyvhöz) fűzött fenntartásban rögzítették a Közös Jegyzőkönyv alapján fizethető kártérítési összeg korlátozásának lehetőségét. Ez a megoldás azonban felvet némi jogi problémát, mivel így a fenntartást lényegében utólag fűzték a párizsiak egy korábban közös együttműködéssel kialakított dokumentumhoz.⁵⁰

A limitált kárfelelősségi rendszer szabályozásánál maradva fontos megemlítenünk, hogy nemzetközi szinten is aggályosnak tartották azt a problémát, amit az előző fejezetben már jeleztünk, vagyis hogy e rendszer nem nyújt kellő biztosítékot a károsultak teljes kárának megtérítése vonatkozásában. Éppen ezért indultak meg a törekvések egy világméretű nukleáris szolidaritási alap létrehozása iránt, melynek eredményeként 1997-ben megszületett a Kiegészítő Kompenzációról Szóló Egyezmény. A világméretű kompenzációs rendszer létrehozásának egyik feltétele a részes államok belső jogának bizonyos fokú harmonizációja volt (ami a Bécsi és Párizsi Egyezmények hasonló rendelkezései miatt az ezekben részes államok vonatkozásában megoldott volt, a nem részes államok helyzetének rendezése érdekében pedig egy mellékletben rögzítették azon rendelkezéseket, minimális szabályokat, melyek áttemelése elengedhetetlen). Az eredeti elhatározás szerint ez a nemzetközi kompenzációs alap akkor lenne igénybe vehető, ha egy nukleáris baleset esetén a létesítmény államának belső joga szerinti 300 millió SDR nem elegendő a kárigények kielégítésére – ekkor további 300 millió SDR-nek megfelelő összeget biztosítanának az alapból. Az alap összegét végül is nem rögzítették fixen, csak az egyes államok által fizetendő kontribúciót határozták meg (amelynek mértéke legfőképpen az adott államban meglévő beépített nukleáris kapacitás mértékétől függ). Azonban a Kiegészítő Kompenzációról Szóló Egyezmény hatálybalépéséhez (jellegére tekintettel) egy speciális kitélet fűztek: az egyezmény az azt követő 90. napon lép hatályba, hogy legalább 5 állam ratifikálta az okmányt, s ezek az államok összesen minimum 400 000 MW (e) beépített nukleáris kapacitással rendelkeznek. Ez a kettős kitélet azonban még nem teljesült, így az egyezmény máig nem lépett hatályba. Sőt a nyugati államok csatlakozására nem is lehet reálisan számolni, tekintettel arra, hogy egyrészt így a Párizsi és a Brüsszeli Egyezmény részeseinek lényegében két kárfelelősségi alaphoz kellene hozzájárulniuk. Másrészt pedig a Brüsszeli Egyezmény módosítása által 1500 millió euróra emelt kárfelelősségi összeg már amúgy is érdektelenné teszi az abban részes államokat. A világ más régióinak államai pedig feltehetően azért nem fognak csatlakozni ehhez a globális

⁵⁰ LAMM: i. m. 24–27.

egyezményhez, mert nem áll érdekükben egy adott esetben tőlük több ezer kilométerre bekövetkező nukleáris baleset áldozatainak kártérítéséhez nagyobb összeggel hozzájárulni.⁵¹

ÖSSZEFOGLALÁS

Összegzőképpen megállapíthatjuk, hogy a nukleáris kárfelelősség területén ugyan van néhány tisztázatlan kérdés, azonban alapvetően egy rendkívül összetett, kiterjedt szabályozásról van szó.

Ami a magyar szabályozást illeti, az megfelelően tükrözi a hazánk által ratifikált Bécsi Egyezmény rendelkezéseit. Ennek megfelelően az Atv. tartalmazza a nukleáris kárfelelősségre vonatkozó speciális rendelkezéseket. Rögzíti például magának az atomkárnak is a fogalmát, amely – összhangban a Bécsi Egyezmény rendelkezéseivel – magában foglalja a nukleáris tevékenységgel kapcsolatosan felmerülő rendkívüli esemény által okozott nem vagyoni sérelmeket, vagyoni károkat, környezeti károkat, valamint az ezek helyreállításával összefüggő indokolt költségeket. Némileg ellentmondásosnak tűnhet, hogy miközben a magyar szabályozás a nukleáris létesítmény engedélyesére telepíti az atomkárokért való felelősséget, addig a Bécsi Egyezmény az üzembentartó kategóriáját alkalmazza. Azonban mivel a nukleáris létesítmény engedélyese az, aki üzemelteti magát a létesítményt, illetve ő jogosult az azzal kapcsolatos döntések meghozatalára, ezért a magyar szabályozásban szereplő engedélyes fogalma végül is egybe esik a Bécsi Egyezményben használatos üzembentartó kategóriájával. Továbbá rendkívül fontos rendelkezés, hogy mindkét dokumentum objektív felelősséget telepít e személyekre.

Mind a nemzeti, mind a nemzetközi szabályozási szinten aggályos lehet viszont, hogy a kárfelelősségnek van egy felső összeghatára, melynek következményeként előfordulhat, hogy egy nukleáris baleset során előálló kárigények nem nyernek teljes kielégítést. Ennek kiküszöbölésére nemzetközi szinten már indultak törekvések, azonban sikertelenül. Ezt a helyzetet ugyanis csak egy globális összefogás oldhatná meg, ami viszont adott esetben az egyes nemzetek gazdasági érdekeibe ütközhet, ezért sajnos kevés a valószínűsége egy efféle kooperációnak.

⁵¹ LAMM: i. m. 27–36.